

Bir Adalet Teorisi'nde Faydacılık Sorunu

Aysel DEMİR*

*Kırıkkale Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi,
Felsefe Bölümü,
ayselmus1@hotmail.com

 [https://orcid.org/
0000-0001-7283-156](https://orcid.org/0000-0001-7283-156)

Anahtar Sözcükler

John Rawls, Faydacılık, İyi,
Hak, Adalet.

Key Words

John Rawls,
Utilitarianism, Good, Right,
Justice.

Atıf/Citation

Demir, A. (2021). Bir Adalet
Teorisi'nde Faydacılık So-
runu. *ISophos: Uluslararası
Bilişim, Teknoloji ve Felsefe
Dergisi*, Cilt 3, Sayı 7, ss:
9-17.

ÖZET

Bu çalışmada, Rawls'un Bir Adalet Teorisi adlı eseri analiz edilecek ve bu eserin faydacılığa karşı gerçekte nasıl bir alternatif teori olarak sunulduğu incelenecektir. Yapılan tartışmada Rawls'un faydacılığa alternatif bir teori kurduğunu iddia etmesine rağmen, gerçekte faydacılığı tamamiyle reddetmediği, sadece onu yetersiz gördüğü ve bu yetersizliği de adalet ilkelerinden biri olan fark ilkesi ile kapatmaya çalıştığı iddia edilecektir. Teleolojik bir yapıya sahip olan faydacılık, yapılan eylemin hangi niyetle yapıldığına değil, eylemin sonucunda getirdiği faydaya yoğunlaşmaktadır. Kendisine hak yerine iyi olanı temel alan faydacılık, toplumun faydasına olan bir yaşama vurgu yapar. Rawls, faydacılığa karşı insanı kendinde amaç olarak gören Kantçı ilkeye yöneldiğini iddia eder. Bu anlamda Rawls'a göre faydacılık, toplumda özgürlük ve hakların dağılımında eşitsizliklere yol açmaktadır. Faydacılığın bireysel farklılıklara yer vermemesi en önemli sorundur. Rawls, söylemlerinde her insanın farklı olduğunu ve herkesin kendi iyisi olabileceği düşüncesinin faydacılık tarafından göz ardı edildiğini vurgular ve buna göre de kendi hakkaniyet olarak adalet teorisini yapılandırır.

The Problem of Utilitarianism in A Theory of Justice

Abstract

In this study, it is analysed why emerged Rawls's theory of justice and it is examined how he presented an alternative justice theory against Utilitarianism. This study is claim that although he claimed that he established an alternative theory, he did not reject utilitarianism in his theory completely. Indeed, he only saw it insufficient and he tried to close this insufficiency through the difference principle. Utilitarianism which is teleological focuses on an advantage which is done in the result of an act, not intention. Utilitarianism, which takes being good itself instead of being right, emphasises to a life which includes the happiness of society. Rawls claims that he heads to Kantian principle which sees the human being as in the self-purpose. According to Rawls, utilitarianism causes inequality in the distribution of rights and freedoms in society. The most important problem is that utilitarianism does not include the individual differences. Rawls emphasises that every individual is different from each other and everyone has their own good but utilitarianism never see them and according to this situation he established his own justice theory.

1. Giriş

İnsan doğa durumunda sınırsız eşitlik ve özgürlük içinde yaşamış, henüz toplumsallaşmamışken daha mutlu olduğunu varsaymıştır. Gereksinimlerini doğrudan doğruya karşılayan insan, yaşam içindeki durumunun daha iyi olduğunu düşünerek yaşamıştır (Gece, 2012, s.40). Toplumsallaşmayla birlikte, çoğunlukla kendi çıkarları çerçevesinde iyiye yönelme ihtiyacı duymuş, amaçlarına ulaşmak için eylemlerinde bir hedef belirlemiş ve kendisine faydalı olanı hak ettiğini düşünmüştür. Bu anlamda faydacılık, her şeyin özüne ve eylemlerin sonuna faydayı yerleştiren teleolojik bir düşünce sistemi olarak karşımıza çıkmıştır. Burada, insanın daima ulaşmak istediği amaç doğrultusunda faydalı olan şeyleri iyi, faydalı olmayan şeyleri ise kötü olarak nitelendirdiği görülmüştür.

Faydacılığın en önemli temsilcilerinden biri olan Jeremy Bentham da insanların eylemde bulunmalarına yol açan güdülerin haz peşinde koşma ve acıdan kaçma olduğunu ifade eder. Ona göre en iyi düzen, en çok sayıda kişiye en fazla mutluluğu sağlayan düzendir. Bu bağlamda toplumun mutluluğu bireyin mutluluğundan daha önemlidir. Bentham'ın bu söylemleri bütün eleştiri oklarını üzerinde toplanmasına neden olmuştur. John S. Mill de Bentham'ın bu konudaki görüşlerine katılmaktadır ve bireylerin yüksek veya düşük hazların peşinde koşarak kendilerine farklı derecelerde fayda sağladıklarını iddia etmektedir (Mill, 1986, s.26-27).

Faydacılığa yapılan eleştirilerde temel noktalar; toplam mutluluğun artırılması için bireylerin haklarını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmaları, faydanın eylemin sonucuna göre belirlenmesi ve faydaya bakış açısının da kişiden kişiye değiştiği için belirsiz olması gibi noktalardır. Bu eleştiriler temelinde faydacılığa alternatif bir teori geliştirme çabasında olan Rawls'un faydacılığa karşı insanı kendinde amaç olarak gören Kantçı ilkeye yöneldiği görülmektedir. Rawls'a göre faydacılık, toplumda özgürlük ve hakların dağılımında eşitsizliklere yol açmaktadır (Rawls, 1971, s. 26). Faydacılığın bireysel farklılıklara yer vermemesi telafi edilemez sorunlara yol açmaktadır. Oysa her insan farklıdır ve farklı istekleri vardır. Rawls, şimdiye kadarki süreçte herkesin kendi iyisi olabileceği düşüncesinin göz ardı edildiğini vurgular. Bununla birlikte, Rawls hakkı iyiye öncel gören bir adalet anlayışı içindedir ve buna göre, bir eylem haklı değilse o eylemin iyi olması da mümkün olamaz. Bu anlamda Rawls, faydacılığa karşı alternatif bir teori olacağını iddia ettiği "Hakkaniyet Olarak Adalet" teorisine odaklanmıştır. Buna göre, hakkaniyet olarak adaletin ne olduğunun kısa bir belirlemesini yapmak yerince olacaktır.

2. Bir Adalet Teorisi ve Hakkaniyet Olarak Adalet

Rawls, faydacılığa karşı ortaya koyduğunu iddia ettiği bu Hakkaniyet Olarak Adalet Teorisi'ni 1971'de basılan Bir Adalet Teorisi adlı eserinde temellendirmektedir. Bu eserde Rawls, ilk kısım olan "Teori" bölümünde "arzulanırlık" zemininde Özgürlük ve Fark Prensibi biçiminde iki adalet prensibine temel hazırlamaktadır. İkinci kısım olan "Kurumlar"da, ilk kısımda verilen prensiplerin uygulanabilirliğini inceler. Diğer bir ifadeyle daha önce ideal ve felsefi olarak saptanan prensiplerin, ideal olmayan gerçek yaşamda uygulamaya nasıl aktarılacağını incelemektedir. "Amaçlar" adlı üçüncü kısımda ise arzulanırlık ve uygulanırlık açısından ele alınmış olan adalet prensiplerini "iyilik" açısından inceler. Burada iki adalet prensibinin ahlaki açıdan iyi olup olmadığını değerlendirir (Hünler, 1997, s. 27). Diğer bir ifadeyle birinci bölümde yapılan hakkaniyet olarak adalet siyasi teori ile ikinci bölüm siyasi kurumlarla, üçüncü bölüm de bireyler için iyi yaşamın incelenmesiyle ortaya konulmaktadır. Rawls siyaset felsefesinde arzulanırlık ve uygulanırlık düşüncelerini tekrar gündeme getiren kişi olmuş, siyasi ve sosyal düzenleme ile Özgürlük ve Fark Prensibi'nin uygulanır olup olmadığını tartışmıştır (Kukathas and Pettit, 1990, s. 6-9). Rawls için adaletin öncelikli koşulu toplumun kendisinden çok, kurumların temel yapısıdır çünkü temel kurumsal yapının etkisi bireylerde yaşam boyu sürmektedir (Oyeshile, 2008, s. 68).

Adalet prensiplerinin seçiminde Rawls, kalıcı adalet prensiplerini görüşmek için

tarafların Bilgisizlik Peçesi altında bir araya geleceği varsayımsal bir Başlangıç Durumu'ndan söz eder. Bir araya gelerek seçimi yapan taraflar, seçimi adil bir ortamda yapan kişilerdir. Başlangıç Durumu'ndaki taraflar, adalet prensiplerini Bilgisizlik Peçesi altında sezgisel kapasiteleriyle içinde farklı alternatifleri de barındıran bir liste içinden bilinçli bir biçimde seçerler. Listede; hakkaniyet olarak adalet, faydacı adalet, sezgici adalet, faydacı ve sezgici anlayışların birleşmesiyle oluşan karma adalet ve egoist adalet bulunmaktadır (Rawls, 1971, s. 34). Bununla birlikte seçim yapılırken egoist hak anlayışı, hak kavramının biçimsel sınırlarına uymadığı için elenecek olup seçim diğer dört seçenek arasında gerçekleşecektir. Rawls'a göre taraflar faydacılığı, kişilerin hak ve özgürlüklerinin yitirilmesine neden olduğu için, sezgiciliği ise kendi içinde çelişen ilkeleri barındırdığı için seçmeyeceklerdir. Egoist anlayış, zaten saf dışı bırakılmıştır. Dolayısıyla geriye sadece hakkaniyet olarak adalet kalmaktadır. Bu seçim aşaması, tarafları rasyonel kapasiteleriyle hakkaniyet olarak adalet ilkeleri etrafında birleştirecektir. Faydacı ve diğer anlayışlara karşı taraflar hak ve adaleti seçecektir. Onlar, özgürlüğün önceliği ve toplumda daha az avantajlı olanların durumunu güvence altına alma yönünde, iki prensip lehine seçim yapacaklardır. Taraflar, Düşünümsel Denge aracılığıyla alternatifleri istikrarları bakımından sınavacak, Maksimin Kuralı aracılığı ile de seçimi yapacaklardır. Rasyonel seçim yapma teorisi, burada temeldir. Rawls'a göre, tarafların bu iki prensibi seçmeye yönelmeleri, özellikle istikrarın sağlanacağına duydukları inançtan kaynaklanmaktadır.

Kısaca Rawls Bir Adalet Teorisi'nde, adalet sorununun nasıl çözümleneceği üzerine iki temel adalet prensibi belirler ve bu iki adalet prensibi ile toplumda, özgürlük ve eşitlik üzerinden adalet ve düzenin nasıl sağlanacağına dair belirlemeler yapar. Genel olarak prensiplerden biri; herkes için eşit bir biçimde özgürlüğün sağlanması prensibi, diğeri de toplumda daha az avantajlılar lehine, toplumsal ve özellikle ekonomik eşitsizliklerin giderilmesi ile ilgili olan prensiptir. Rawls, Lexical (sözcüksel) Düzene başvurarak prensiplerin nasıl öncelikli bir şekilde ilerleyeceğini gösterir.

Adaletin sağlanması için Başlangıç Durumu'nda benimsenen iki temel prensipten birinci prensip ikinciye önceldir. Öncelik kuralına göre, özgürlüğün önceliğinde adalet ilkeleri yöntemsel bir sıralamaya sahip olacak, bu nedenle de özgürlükler ancak özgürlük adına sınırlanacaktır. İkinci öncelik kuralına göre, "adaletin refah karşısında önceliği, yöntem bakımından avantajları en üst düzeye çıkarma ilkesinden önce gelir" (Rawls, 1971, s. 60-61). Adaletin bu ikinci prensibi, Lexical olarak Yeterlilik ve Fark Prensibine öncel olan, adil şansa önceldir çünkü daha az fırsata sahip olanların fırsatları arttırılmalıdır. Bahsedilen iki ilke, işe yarar bir düzenin herkesin refahı için gerekli bir şart olduğu durumlarda, daha çok gelir elde edenlerin ve sosyal konum olarak daha şanslı olanların, diğerlerinin gönüllü olarak iş birliğine girmesini bekleyebileceklerini temel alan adil bir anlaşma izlenimi bırakmaktadır (Rawls, 1971, s. 65). Gerçekte Rawls, özgürlük ve eşitlik arasında bir uzlaşmaya gitmek istemektedir. Rawls'un bu iki adalet prensibi, haklara dair bölüşüm ve dağıtım süreçleriyle ilgilidir. Rawls, bu Özgürlük ve Fark Prensibinin seçilmesi ile tarafların Başlangıç Durumu'nda, hipotetik bir durum etrafında birleşmiş olduğunu ve bu iki prensibin, adil bir toplumun oluşturulmasında yeterli olduğunu düşünmektedir.

2.1. Faydacılık Sorunsalı

Rawls, liberal düşünce içinde sözleşmeciliği, faydacılık ve Kantçı etiği kendi ortaya koyduğu teorisinin biçimlendirilmesi aşamasında bol bol kullanmıştır (Barry, 1973, s. 5). Bu anlamda, bu bölümdeki amaç, bu eserin gerçek anlamda faydacılığı saf dışı bırakıp bırakmadığı üzerine olacaktır.

Genel olarak bakıldığında Rawls için düzen, adaletsiz bir biçimde ilerlemektedir. Bunun için de adil toplumu düzene sokan ahlaksal, siyasal, toplumsal ve ekonomik kurumları belli bir şekle göre biçimlendirmek bir zorunluluk haline gelmiştir. Özellikle faydacılık, bireylerin haklarını toplumun daha iyiye yönelmesi yolunda heba etmekte, sezgicilik ise insanların

yönlenmesine engel teşkil edecek çelişkileri barındırmaktadır (Rawls, 1971, s.40-41). Bu durum, her iki düşüncenin zayıflıkları olarak ortaya çıkmaktadır. Rawls için, bu adil düzen ancak ve ancak rasyonel bireylerin fikirlerini ortaya koyması, faydacılıktan sıyrılıp bir arada yaşama düşüncesiyle belli prensipler üzerinde uzlaşması ve bunu da kendi içlerinde bulunan adalet duygularıyla yapmaları koşuluyla sağlanabilir.

Rawls, hak ve adaleti yerleştirmek için ortaya koyduğu Bir Adalet Teorisi adlı eserinin, kaynakların dağıtım biçimini gösteren, vatandaşların bireysel hak ve özgürlüklerini koruyan kurumlara sahip olmayı destekleyen bir yapıda olduğunu iddia eder. Bu bağlamda Rawls eserinde, gerçekte üç şeyin üstesinden gelmek istemektedir: İlk olarak, baskın bir teori olan faydacılık üzerinden bizim ahlaki görüşlerimizde var olan adalet prensiplerini ortaya çıkarmak istemektedir. İkinci olarak, bu prensipleri nasıl kabul edebileceğimizi normatif bir adalet teorisi üzerinden göstermeye çalışmaktadır. Son olarak da kendisinin siyasi ve sosyal düzenlemeleri daha iyi bir biçime sokabileceği kanısındadır. Rawls'un teorisinde temel anlamda; ahlaki bir ilke olarak eşitliği sağlamak, var olan eşitsizlik oranını en aza indirmek ve kendi yaptığımız seçimlerle doğan eşitsizlikleri kabul etmek gibi düşünceler egemendir. Rawls, toplumda iş birliği içinde bir arada yaşamayı sağlayacak kuralların nasıl belirleneceği ve karar mekanizmalarının nasıl uygulamaya konulacağı konusunda belirlemeler yapar. O, olumlu bir biçimde bireylerin ortak adımlarıyla ve birliktelikleriyle kurumsal anlamda adil bir düzenin kurulabileceği inancındadır.

Rawls'un, Kant'çı felsefeyi kullanarak sosyal ve siyasi kurumların ahlaki değerlendirmesi için bir yöntem belirlemeye çalıştığı görülür. Gerçekte, liberal bir etik anlayışı kurma çabasında olan Rawls, adaletin özel fayda, çıkar ve amaçlardan soyutlanmış bir hakkaniyet olarak sunulması gerektiğine inanmaktadır. Bireylerin ahlaki statülerinin aynı oranda eşit olmasını sağlayan bir adalet teorisine sahip olmalarını da bu noktada bir zorunluluk olarak görür. Bu anlamda Rawls, ahlaki eşitliğin nasıl sağlanacağına dair de belirlemelerde bulunmaktadır. Bu belirlemeleri yaparken de bireyleri seçme özgürlüğüne sahip bireyler olarak sözleşmeye taraf yapmak istemektedir. Rawls'a göre, hakkaniyet olarak adalet, belli ahlaki prensipleri kendine temel olarak kabul eden sözleşme niteliğindedir ve birey, eğer iyi anlayışı ve adalet duygusuna sahipse, o zaman ahlaki bir kişiliğe sahip olarak da karşımıza çıkacaktır. Rawls bu düşüncesini eserinde, "açıkçası, hakkaniyet olarak adalet koşullarının amacı, iyi konsepti ve adalet duygusuna sahip olan varlıklar olarak ahlaki kişiler olan insanlar arasındaki eşitliği sunmaktır" biçiminde ifade etmektedir (Rawls, 1971, s.13). Burada sözü edilen ahlaki kişinin, kendine ait bir hak, doğru ve iyi duygusu vardır. Rawls, kişiliğin "herkesin kendi iyisine sahip olması" ve "herkesin bir adalet duygusuna sahip olması" gibi iki niteliğe sahip olduğunu belirtmektedir (Rawls, 1971, s.20). Ahlaki kişiliğin eşit niteliği, herkesin eşit hak ve adaleti hak ettiğini dile getirmektedir (Wolff, 1977, s. 106). Bu görüşlerden hareketle Rawls'un teorisinin ahlaki bireyselci bir görünümde olduğu belirtilebilir. Ayrıca Rawls, kendi kişi konseptinde doğuştan kapasiteler olarak iki ahlaki güç belirlemektedir. Bunların ilki, rasyonel olarak iyi yaşam konseptini belirleme kapasitesi, ikincisi ise diğer kişilerinde aynı kapasiteye sahip olmalarına saygı duyma kapasitesidir. Birincil iyilerden biri olarak özellikle saygı duyma kapasitesi, Rawls'un adalet anlayışının genelinde oldukça önemli bir yer kaplayacaktır.

Hakkaniyet olarak adalette, faydacılıktan farklı olarak, eşit ve özgür vatandaşların rasyonel olarak anlaşacağı adalet prensiplerini bulma temel amaçtır. Rawls eserinde, yasa ile bir vatandaş olarak tanınan kişinin yasal kişiliğiyle, bir birey olarak yasal olmayan kişilik arasında bir ayırım yapmaktadır (Picher, 2009, s. 3). Rawls'a göre, eğer özgür ve eşit bireyler yasal kişilikleriyle kurumsal yapıyı seçebiliyorlarsa o zaman toplum da adil olacaktır. Bu nedenle adalet, adil olduğu düşünülen bir prosedür üzerinden belirlenmelidir. Bu kurallar süreci olarak adalet temelinde yapılan belirleme ise hakkaniyet olarak adalet şeklinde yorumlanmalıdır.

Rawls'a göre adalet, "insanların toplumun kaynaklarından kendilerine düşen eşit paydan

daha azını almamalarını gerektirir” (Pavel, 2002, s.4). Genel olarak da adalet teorilerinin oluşturulmasının da temel amacı budur. Ancak şu da bir gerçektir ki toplumun temel yapısı, her zaman için değişken bir niteliğe sahiptir ve çoğu zaman kendi çıkarına ve faydasına yönelik yapılıdır. Bu nedenle adalet tam olarak bir sınır getirme düşüncesinin gerçekliği kavuşması oldukça zor gibi gözükmektedir. Rawls’un bunu gerçekleştirmek için temel yapı içinde kendini gösteren bazı adaletsizlikleri giderecek yasa ve politikalar geliştirmede bireylere yardım edecek bir adalet teorisinin her zaman için bir zorunluluk olduğunu düşündüğü görülmektedir. Ayrıca, Rawls’un bir başka amacı da genel olarak liberal demokratik toplumlar için adil ve istikrarlı bir yapı tesis etmektir. Bu çerçevede “kamusal akıl” kavramı Rawls’a göre iyi düzenlenmiş demokratik toplum anlayışına ait bir kavramdır. Rawls için, hak ve özgürlüklerin düzenlenmesi konusunda toplumda uzlaşmaya varılabilir. Bu nedenle bu uzlaşmaya dair düzenlemelerin, anayasal esasların ve dolayısıyla kamusal aklın alanına girilmesi doğaldır.

Genel anlamda Rawls’un, toplumda bireylerin haklarını korumayı sağlayacak “hakkaniyet olarak adalet” fikrine dayalı siyasi bir ahlak düşüncesi ortaya koyması ve toplumun her bir bireyinin üzerinde uzlaştığı, doğuştan ve sonradan ortaya çıkan eşitsizlikleri de bir sözleşme aracılığıyla kapalı bir toplumda makul hale getirme çabaları takdir edilebilir bir niteliktedir. Rawls, Bir Adalet Teorisi’nde faydacılık dışına çıkarak herkesçe kabul edilebilir hak ve adalet prensiplerine ulaşmak için, hipotetik bir Başlangıç Durumu konumunda, Bilgisizlik Peçesi’nin ardından adalet prensiplerini belirleyen ve adaletin özgür, eşit olarak dağıtılmasını sağlayan tarafların iş birliğinden söz etmektedir. Temelde hakkaniyet olarak adalet prensibi, Başlangıç Durumu ve Adalet Prensipleri şeklinde iki basamak üzerinden ilerler. Bu noktada, tarafların temel yapıda, hangi koşullar altında bir araya geleceği ve iki prensip etrafında adaletin nasıl bir biçimde dağıtılacağı temel sorulardır.

2.2. Faydacılık Eleştirisi

Belirtildiği üzere Rawls, Bir Adalet Teorisi adlı eserinin önsözünde, ana amacının faydacılığa karşı sistematik, ahlaki bir konsept sağlamak olduğunu, genel olarak siyaset teorilerinin faydacılık ve sezgicilik arasında sıkışıp kaldığını, artık her ikisinden kurtularak bunlara alternatif bir adalet teorisinin ortaya konmasının zamanının geldiğini bildirir (Rawls, 1971, s. 3-22-27). Bunun temel nedeni, 20. yüzyılın ikinci yarısında, özellikle faydacı görüşlerin ahlak ve siyaset alanında egemen olması, bu süreçte sadece toplumsal iyinin peşinde koşularak bireyin haklarının göz ardı edilmesine tanıklık etmesidir. Adaletle ilişkin bir bakış açısında faydacılık, toplumsal faydayı ve mutluluğu kendine temel alarak azınlığın haklarını saf dışı bırakmaktadır (Arneson, 2000, s. 1). Özellikle Bentham ve Mill, “bireyin davranışları toplumun faydasına ve mutluluğuna hizmet ediyorsa o zaman o davranış iyidir ve ahlakidir” düşüncesinden hareketle toplumsal mutluluğun daha da ileri götürülmesi gerektiğini düşünür (Çağla, 2007, s. 262). Özünde duygu temelli olan faydacılığı, akıldan çok hazzın yönlendirdiği açıktır. Mill de bu düşünceden hareketle adalet ve fayda arasında da yakın bir ilişkinin var olduğunu, bunun da adalet ve faydayı birbirine bağlayan “adalet duygusu” olduğunu iddia etmektedir (Çağla, 2007, s. 265).

Bununla birlikte ne yazık ki çok sayıda bireye en fazla mutluluk sağlama düşüncesi, bizi toplam mutluluğun artırılması pahasına, belli bir grup bireyin haklarını kaybetmesi tehlikesiyle karşı karşıya bırakmaktadır. Diğer bir ifade ile faydacılıkta bireyin değil, toplumun faydadan fazlasıyla pay alması ve bireysel hakların fayda uğruna feda edilmesi durumu söz konusudur (Kymlica, 2006, s. 47). Bu da faydacılığın toplumun faydasına, bireyin hak ve özgürlüklerinin çiğnenmesine karşı olmadığı anlamına gelmektedir. Bu anlamda, faydacılığın göreceli bir yapıyı kendi içinde barındırıyor olması birtakım problemleri de beraberinde getirmektedir. Buna göre, fayda uğruna yapılan eylemlerin sonucu, kişilerin belki de çıkarlarını karşılamak için yeterli olamayacak ve bunun etkisiyle de eylemlerin sonuçları kişiler arası farklı yorumlara neden olacaktır (Kymlica, 2006, s. 55). Bu durum, faydacılığın bireylerin düşüncelerini de bilinçli bir şekilde göz ardı ettiğini gösterir ki bu da faydacılıkta

genel toplumsal iyiliğin ölçülmesinde, her bireyin “aynı kefeye konulması” anlamına gelir. Bu mantıkla hareket eden faydacılık, sadece Rawls’tan değil, diğer düşünürlerden de kendi payına düşen eleştirileri fazlasıyla almaktadır.

Faydanın dağıtımının adil olmaması ve dağıtımın etkilerinin düşünülmemesi, bireylerin haklarının önemsenmemesi ve ekonomiden elde edilen faydadan başka değer düşünülmemesi diğer eleştirilerin temel noktaları olarak karşımıza çıkacaktır. Rawls’a göre, faydacılığın bu zayıflıkları kesinlikle alternatif bir teoriyi gerekli kılar (Rawls, 1971, s. 27). Buna göre, özellikle Rawls’un eleştirilerinin çıkış noktalarına geniş bir biçimde bakarsak duygularla yönlendirilen faydacılığın birçok çeşidi vardır ve bunların çoğunda, faydacı görüş bireyin zararına olan birçok handikapı içinde barındırmaktadır. Bu handikaplardan en büyüğü, “En iyi düzen, en çok sayıda kişinin haz duygusuna hitap eden ve çok sayıda bireyin mutluluğunu sağlayan düzendir” şeklinde işler ki burada ne yazık ki öncelikli prensip, “İnsanlara eşitler olarak davranmak değil, faydalı durumlar yaratmaktır” (Kymlica, 2006, s. 48).

Rawls, Bir Adalet Teorisi adlı eserinde faydacılığa yaptığı eleştirisinde, faydacılıkta eylemin bireyleri eşit değerlendirme amacıyla değil, faydayı en üst düzeye çıkarmak için yapıldığını iddia etmektedir (Rawls, 1971, s.24). Rawls, faydacılığın toplumu tek bir kişi olarak ele alması, insanın kendi ve diğer hayatlar arasındaki etkileşimleri göz ardı etmesi gibi konularda, faydacılığa karşı yaptığı eleştirilerin haklı olduğunu düşünür. Eğer faydacılıkta olduğu gibi, bireysel farklar geri planda tutulursa Rawls’un Bir Adalet Teorisi’nde kendine temel alıp amaç edindiği hak, özgürlük ve adaletin dağıtımını sorun teşkil edecektir ve bireyin, bireysel varoluşu yok sayılacak, toplum uğruna hak ve özgürlüklerinden yoksun bırakılacaktır. Kısacası Rawls için adalet dağıtımında, bireysel haklar göz ardı edildiği sürece, adil bir dağıtımdan söz etmek mümkün olmayacaktır.

Normal şartlarda hakkaniyet olarak adalet, bireysel olup faydacılık gibi hakları toplumsal çıkar hesaplarına göre belirleme durumuna girmez. Faydacılığın teleolojik yapısı, hakkaniyet olarak adaletin deontolojik yapısıyla çelişir. Bu bağlamda, faydacılıkta bireysel hakların ihlali sorunlarını gören Rawls, faydacı ahlak karşısına daha çok refahın, hak ve adaletin nasıl adil bir biçimde dağıtılacağı konusuyla ve hiçbir bireyin hakkının göz ardı edilmeyeceği bir hakkaniyet olarak adalet düşüncesi ile yola çıkmaktadır. O, topluma çıkar sağlayacak diye bireyin özgürlüğünün eksilmesine göz yumulamayacağını, bireyden böyle bir feragatte bulunmasının beklenemeyeceğini, ayrıca beklenmemesi de gerektiğini ifade eder. Rawls’a göre, “Faydalı olan her şey ahlakidir” düşüncesi yanlıştır ve fayda sağlayarak mutluluğa ulaşma çabası içinde olan faydacı ilke, tek başına ahlaklılığı belirleyemez (Rawls, 1971, s. 29).

Rawls, faydacılığın gözden kaçırdığı diğer bir noktanın da “hayatta herkesin eşit imkana sahip olması gerektiği” düşüncesi olduğunu savunur ve bu anlamda, kendi sözleşme temelli adalet teorisinde, hak ve adaletle eşit oranda ulaşmayı garanti edeceğini ifade eder. Böylece Rawls, kendi felsefesini, sözleşme modelinin herkesin kabul edebileceği adil bir sonuca ulaşmada gerekli olduğu fikri üzerine temellendirmektedir.

Rawls’un Bir Adalet Teorisi’nde, faydacılıktan farklı olarak hakları ciddiye alan, bireysel hakları daha da genişletecek, adaletin dağıtılmasında adil olacak, sözleşme temelli hakkaniyet olarak adaletin kurulması gerektiği düşüncesini ve amacını bütün faydacı türleri geride bırakacak sistematik bir adalet teorisi kurmak olduğunu belirttik. Rawls, bunu gerçekleştirme aşamasında, faydacılığa karşı Kant’ın “insanı amaç olarak alınması”nı temel anlayışını kullanmanın iyi bir dayanak noktası olacağını düşünmüştür (De Oliviare, 2001, s. 3). Böylece Rawls, Bir Adalet Teorisi adlı eserini faydacı temelli olan ahlaki ve siyasi teorilere karşı, Kantçı alternatif bir teori olarak ortaya koyduğunu iddia etmektedir. Ayrıca Rawls’un, “Faydacılık, kişiler arasındaki ayrımı ciddiye almaz” (Rawls, 1971, s. 27) şeklindeki eleştirilerinin özünde, Kant’ın felsefesine de temel olan “kişiye saygı” teması bulunduğunu açıkça görmek mümkündür.

Eserinde Rawls, ortaya koyduğu hakkaniyet olarak adalet teorisini faydacılık, sezgicilik

ve mükemmellik ile kıyaslar (Rawls, 1971, s. 41). Faydacıların kendilerini sonuçta hedonist duygular içinde bulacaklarını ve bundan kurtulmak için ise kendisi, adaletin kişisel haz ve duygulardan uzak tutulması gerektiğini belirtir. Bu anlamda, kendi adalet teorisini haz üzerine değil, akıl üzerine oturtmak istemektedir (Rawls, 1971, s. 42). Dolayısıyla, Rawls'un bireyi, faydacılıktaki gibi sürekli iynin peşinde olan bir varlık değil, hakkaniyet duygusuyla eyleyen bilinçli, rasyonel bir varlıktır.

Rawls, iynin seçiminin devlete değil, daima bu bilinçli bireylere bırakılması gerektiğini düşünmektedir. Eğer bu yapılırsa ona göre, siyasi birlik doğal olarak birey anlayışıyla da örtülecektir. İyiyi ulaşma adına, bireyi yeterli hak ve adaletten yoksun bırakmak, faydacılığın "iynin hakka üstün tutulması" görüşüyle örtülmektedir ve bireye haz veren eylemin haklı olmasa da iyi olabildiği düşüncesi de bu görüşün bir gerçeği olarak karşımıza çıkmaktadır. Rawls, bu konuda Kant'tan etkilenmiştir. Özellikle hak ve doğrunun iyiyi önceliğini biçimlendiren Kant, iyi kavramının nitelik olarak hipotetik olması bakımından ahlaki yasaya, buna bağlı olarak da siyasi yasaya temel olan koşulsuz buyruktan sonra geldiğini bildirir çünkü iynin amaç edinilerek iyi sonuçlara ulaşılması mantığı hem ahlak felsefesinde ahlaklı olmaya ters düşmekte hem de siyaset felsefesinde adil olmama durumuna karşılık gelmektedir. Kant, hak ve doğru kavramlarının altında insanların bir birlik kurabileceğini ama iyi kavramının altında böyle bir birliğin kurulmasının mümkün olmayacağını iddia eder. Kant için faydacılık, kişi haklarından ziyade toplumun iyisine öncelik verdiği için, burada adaletsizlik bir anlamda ön kabuldür (Tampio, 2007, s. 84).

Faydacılığın bu yönünün kabul edilemez olduğunu düşünen Rawls, bir eylemin hakka uygun değil ise iyi de olmayacağını savunur. Diğer bir ifadeyle Rawls'a göre, "Hakkaniyet olarak adalette doğru ve hak düşüncesi, iyi düşüncesinden önce gelir" (Rawls, 1971, s. 31). Buna göre hak ve adalet, faydacıların iddia ettiği gibi faydaya göre değil, her zaman için tarafsızca belirlenmelidir. Bununla birlikte, faydacılık teleolojik bir kökene sahip olduğu ve böyle bir teoride iyi, doğrudan ve haktan bağımsız bir biçimde belirlendiği için, hak ve adaletin tarafsızca belirlenmesi burada imkânsız gibi gözükmektedir (Rawls, 1971, s. 31-32).

Rawls, faydacılığın Kantçı özgürlük anlayışı ve insanın amaç olarak alınması düşüncesini kolayca gözden çıkarabildiğini iddia eder ve çıkarlar doğrultusunda insanın araç olarak görülmesine gözyumulamayacağını belirtir (Sayers, 2000, s. 5). Ona göre, hiçbir birey toplumun amaçları için bir araç niteliğinde olamaz ve her bir birey seçme özgürlüğü hakkına sahiptir. Bu bağlamda, insanların her birinin ayrı ayrı varlık olarak kabul edilmesi bir zorunluluktur. Dolayısıyla hiçbir birey, faydacılıkta olduğu gibi bireysel haklarını çoğunluğun mutluluğuna göre ayarlayamaz ve toplumun seçtiği isteklerin peşinde sürüklenemez. Rawls eserinde, her insanın adalet üzerine kurulu bir dokunulmazlığı olduğunu, toplumun menfaatinin bunun önüne geçemeyeceğini belirtir. Bu nedenle ona göre adalet, bazı insanların özgürlüğünün diğerlerinin faydasına ortadan kaldırılmasını reddetmelidir (Rawls, 1971, s. 24).

Evet, Rawls'un düşünceleri bu noktada adil gibi gözükmektedir ancak Rawls, teorisini yapılandırırken ne yazık ki kendi kendisi ile çelişkiye düşecektir. Her ne kadar faydacılığa bu derecede saldırsa da adaletin tam anlamıyla gerçekleştirilmesine engel teşkil eden faydacılık ve özellikle sezgiciliği, kendi teorisinde var olan karar alma süreçlerinde, kazanımların dağılımı ve akli kullanmasında kendine çıkış noktası olarak alır. Başlangıç Durumu'ndaki tarafların adalet prensiplerini Bilgisizlik Peçesi altında sezgisel kapasiteleriyle içinde farklı alternatifleri de barındıran bir liste içinden istençli bir biçimde seçmeleri, teoride sezginin saf dışı bırakılmadığının bir göstergesidir. Bu durumda Rawls'un Bir Adalet Teorisi adlı eserine genel olarak baktığımızda hakkaniyet olarak adaletin sezgicilikten pay aldığı ve faydacılık ile benzerliği açıkça görülecektir. Faydacılık ile olan en temel benzerlikler şu şekilde sıralanabilir: Her iki teori de adalet hakkında bütünseldir, her ikisi de başlangıç olarak ahlaki sezgileri kullanır ve her ikisi de adaletin ne olduğunu belirlemek için bir karar prosedürü sunar (Harsanyi, 2008, s. 55). Bu noktada, Rawls'un eşitliği sağlamak için izlenecek yöntem ile faydacılığın faydayı artırmaya yönelik formülünün çakıştığı görülür.

Onun özellikle, adaletin sağlanması için en az ayrıcalıklı grupların her şeyden en fazla faydalanamaması sorunsalında, daraltılmış bir faydanın peşinde olması da bunun bir göstergesidir. Buna göre, Bir Adalet Teorisi adlı eserinde, birincil iyilerde özellikle malların dağıtımı konusunda, faydacı nitelikleri göz ardı edemediği ve fark prensibi temelinde gelir eşitsizliğinin düzenlenmesinde Rawls'un faydacı bir yapıyı savunduğu görülür.

Kısaca, liberal bir teorisyen olarak Rawls'un, Kant'tan esinlenerek kendine temel aldığı kurallar süreci olarak deontolojik-hak merkezli adalet anlayışını, faydacılığın teleolojik-iyi merkezli anlayışının yerine koyarak faydacılığı saf dışı bırakmaya çalışmasının ne kadar başarılı olduğu tartışmalı bir konudur. Bunun nedeni, Rawls, her ne kadar faydacı anlayışa karşı çıktığını belirtmiş olsa da eserinde, bu anlayıştan kaçmamış olmasıdır. Özellikle ikinci adalet prensibi olan Fark Prensibi'nde, faydacı düşünceden pay alarak adalet teorisini temellendirmeye çalışması, bunun bir delilidir.

3. Sonuç

Rawls'un hakkaniyet temelli teorisinin ortaya çıkma nedenlerinden biri, sezgiciliğe ve özellikle faydacılığa alternatif bir teori getirme düşüncesidir. Bu teorisinin amacı, faydacı görüşe karşıt olan adil tutarlı bir teori geliştirmektir. Ancak bu teoride Rawls istediği tutarlılığı yakalayamamış gibi gözükmektedir. Hatta düşündüğünün tam tersine faydacılık ve sezgicilikten karar alma aşamalarında fazlasıyla yararlanmıştı. Rawls, faydacılığın da yaşamda herkesin eşit imkan ve hakka sahip olma ilkesini ve her bir bireyin birbirinden farklı olduğu anlayışını gözden kaçırdığını belirterek, kendi teorisine bunların aşılabileceğini iddia etmiştir. Ancak, Rawls'un faydacılığı reddetmekten ziyade sadece onu yetersiz gördüğü ve bu yetersizliği de fark ilkesi ile kapatmaya çalıştığı açıktır. Faydacılığa karşı çıktığını iddia ederken, kendi ortaya koyduğu sözleşme içerisinde var olan prensiplerle maksimum faydayı sağlayan şeye yönelmektedir. Faydacılardan tek farkı; doğrudan faydalardan yana değil, marjinal faydaların toplamını artırmayı düşünmüş olmasıdır. Bu noktada Rawls, bir toplum sözleşmesi etrafında birleşmenin insanların faydasına bir durum olduğunu kanıtlamaya ve ekonomik yaşamı faydacı bir bakış açısından sürdüren yapısal devletini, özgürlüğe kavuşturmaya çalışmaktadır. Kısaca Rawls, hakkı, doğruyu iyiye öncel kılan deontolojik bir adalet anlayışını yapılandırırken, faydacılığa ve sezgiciliğe karşı bir alternatif yaratamamış, kendi teorisini faydacı bir bakış açısından ayırmada başarılı olamamış gibi gözükmektedir. Rawls, faydacılığı kendi teorisinde da açıkça kullanmış, sezgiciliği yol gösterici olarak almış ve adalet teorisini faydacılık, sezgicilik ve Kantçı anlayışla bağdaştırmıştır.

4. Kaynakça

- Arneson, J. R. (2000). "Rawls Versus Utilitarianism in the Light of Political Liberalism", Published in *The Idea of a Political Liberalism: Essays on Rawls* (Lanham: Md: Rowman and Littlefield, 2000), erişim:17.10.2010, <http://philpapers.org/rec/ARNRVU>.
- Barry, B. (1973). *The Liberal Theory of Justice*, Oxford University Press, London.
- Çağla, C. (2007). *Mill, Say Yayınları*, İstanbul.
- Demir, A. (2018). *John Rawls Eleştirel Bir Yaklaşım*, Siyasal Yayınevi, Ankara.
- De Oliveira F. N. (2001). "Kant, Rawls, and the Moral Foundations of the Political", In Volker Gerhardt (ed.), *Kant und die Berliner Aufklärung*.
- Gece, Ş. (2012). "J.J. Rousseau'da Duyguları Bozan Katharsis Olarak Tiyatro", *Rousseau*, Özne, 39-46, 17. Kitap, Çizgi Kitapevi, Konya.
- Harsanyi, C. J. (2008). *John Rawls's Theory of Justice*, Marc Fleurbaey, Maurice Salles, and John A. Weymark (Ed.) içinde, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hünler Z., S. (1997), *Rawls ve Macintyri: iki Adalet Arasında*, Vadi yay, İstanbul.
- Kukathas, C. and Pettit, P. (1990). *Rawls a Theory of Justice and Its Critics*, Standford:

Standford University Press.

Kymlica, W. (2006). *Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş*, Çev.: E. Kılıç, İstanbul:İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.

Mill, J. S. (1986), *Faydacılık*, Çev. Nazmi Coşkunlar, Mili Eğitim Basımevi, İstanbul, 1986.

Oyeshile, A. O. (2008), "A Critique of the Maximin Principle in Rawls' Theory of Justice," *Humanity & Social Sciences Journal* 3 (1): S. 65-69.

Pavel, C. (2002). "Freedom and Fairness", Ludwig von Mises Institute, erişim,10.10.2011, <http://mises.org/daily/1107>.

Pitcher, D. (2009). *The Kantian Misinterpretation A Critical Assessment of Rawls's Invocation of Kant*, DavidsHonorsThesis.doc.

Rawls, J. (1971). *A Theory of Justice*, USA: Harvard University Press.

Sayers, S. (2000). "Kant Without Tears, John Rawls, Lectures on the History of Moral Philosophy", Cambridge, M and London: Harvard. Universty Press www.kent.ac.uk/secl/philosophy/staff/sayers/rawls.pdf

Tampio, N. (2007). "Rawls and The Kantian Ethos", *Polity*, Vol.39, N.1, S. 79-102.

Wolff, P., R. (1977). *Understanding Rawls, a Reconstruction and Critique of A Theory of Justice*, Princeton: Princeton University Press.